

EVALUAREA PSIHOLOGISMELOR CULTURII INTELECTUALE: SCHIMBAREA SITUAȚIEI COGNITIVE

Valeriu PARNAVEL

Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți

The given article examines the varieties of psychologists in the European intellectual culture, having the aim to define the level and degree of the provoked consequences. Placing these consequences in the evidence allow to come to the conclusion that the dominant evaluation, which is completely negative, does not correspond to the reality and due to the last investigations needs to be revised and shortened.

În ultimii 150 de ani, în cultura intelectuală europeană se observă un proces consecvent, multilateral, ascendent și influent, dar, în același timp, neunivoc, care a luat denumirea de psihologism. Discuțiile științifice asupra lui decurg cu îndolență și poartă un caracter ciclic: psihologism–antipsihologism. Prin urmare, în literatura de specialitate, psihologismul este evaluat divergent, dar, totodată, unilateral. În baza exagerărilor admise se identifică deseori cu psihologizarea și de aceea este conceput ca fenomen vădit de abatere științifică, termenul dat utilizându-se, de obicei, ca etichetă a învinuirii curente sau în calitate de reproș [5, 6, 21]. Or, în cel mai bun caz, psihologismul este sesizat ca fenomen pozitiv, dar disparat și fragmentar: psihologismul artistic, psihologismul teoriei literaturii și cel estetic, psihologismul etnografic, lingvistic, sociologic, istoric, juridic, logic, geografic și, într-un anumit sens, și filosofic. Doar uneori psihologismul este evaluat ca un proces unitar, la nivel universal-culturologic, ca „... mișcare filosofico-metodologică a culturii intelectuale în plenitudine... pentru a demonstra locul și semnificația deosebită a psihologiei în ea” [22].

Scopul articolului constă în a cristaliza și dezvolta în continuare conceptul psihologismului în baza analizei surselor disponibile. Literatura de specialitate nu dispune de lucrări de sinteză, nici la nivel de cercetări monografice sau articole științifice asupra psihologismului ca fenomen integru, despre rolul și însemnătatea lui în cultura intelectuală, deși astfel de lucrări există la nivelul unor științe concrete. Unele dintre ele pun în evidență particularități esențiale și consecințe grăitoare de influență a psihologismului asupra lor. Selectarea și sinteza particularităților comune pentru diverse domenii (durata existenței, gradul de răspândire, influența exercitată, extremitățile sau exagerările admise etc.) ar permite a elabora o viziune generală asupra rolului și semnificației psihologismelor în cultura intelectuală.

Printre primele domenii științifice, unde **psihologismul** obține o formă proeminentă, a fost **etnografia**, care a contribuit la formarea unei ramuri noi de studiu – *etnopsihologia*. Fondatorii ei, germanii M.Lazarus și H.Steinthal, lansează în 1860 ideile de bază ale etnopsihologiei, miezul ideatic al căreia revine conceptului de „spirit al poporului”, care, în opinia lor, exprimă potrivirea psihică a indivizilor ce aparțin unei anumite națiuni. „Spiritul poporului” poate fi constatat în baza studiului comparativ al limbajului, mitologiei, moralității și culturii. Arsenalul ideatic al ei își trage originea din școala mitologică a folcloricității și a științei literaturii.

Evoluția conceptului de „spirit al poporului” are o continuare grăitoare. Către începutul sec. al XX-lea el este dezvoltat de W.Wundt, considerat „părintele psihologiei moderne”, într-un vast studiu în zece volume *Psihologia popoarelor*. Ulterior temele „spiritul poporului”, „sufletul colectiv”, „psihologia popoarelor”, firea psihologică a oricărei comunități etnice devine în sensul strict al cuvântului „molipsitoare” și se elaborează pe larg în multe țări. Cu alte cuvinte, tematica în cauză obține un caracter internațional, fiind abordată pe larg, inclusiv și în România [1, p.40-41, 51]. E cazul să observăm că acest proces a fost însoțit de unele exagerări și extremități, care au condus la psihologizarea istoriei și a fenomenelor sociale. O nouă abordare, care a depășit limitele etnografiei, a fost conceptul spiritului și mentalității primitive (F.Boas, L.Levy-Bruhl).

Psihologismul lingvistic apare în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, perioadă de influență a psihologiei, a fost comună pentru multe discipline socioumanistice [5, 7, 15, 30]. Acest tip se caracterizează printr-o existență de scurtă durată și un grad redus de răspândire, din cauza că a avut loc subiectivizarea fenomenelor lingvistice. Tezele fundamentale ale lingvisticii (originea, evoluția, esența limbajului și vorbirii, corelația și dezvoltarea limbii și gândirii), întemeiate de școlile precedente, au fost reinterpretate în baza psihologiei individuale și asociative ce conducea la o autoizolare de societate și de practica istorică. Relațiile complexe de reciprocitate dintre limbaj, conștiință și realitate au fost substituite prin subiectivism, individualism, psihologie asociativă.

Astfel, această orientare a condus la apariția unor extremități. Spre exemplu, H.Steinthal identifica deseori limbajul cu gândirea, categoriile psihologice cu cele gramaticale. Această modalitate de abordare pune în relief raportul limbajului cu vorbitorul, actele de vorbire a limbajului viu, semnificația cuvântului și poziției etc. și astfel scotea în evidență fenomenele lingvistice din punctul de vedere al psihologiei vorbitorilor. Acest tip de psihologism nu s-a soldat cu o influență considerabilă asupra lingvisticii, dar a contribuit în mod indirect la apariția *etnopsihologiei* și – prin câteva stadii intermediare – a *psiholingvisticii*. Actualmente acest domeniu de studiu s-a instituționalizat prin multiple mijloace: asociații internaționale, reviste științifice, volume și articole, cursuri universitare, grupuri și centre de cercetare [8].

Astăzi **psihologismul artistic** nu are definiții riguroase, deoarece rămân incerte și controversate multe chestiuni. Totodată, s-au întreprins tentative de a-l separa de fenomenele similare din teoria literaturii și estetică. Prin el se subînțelege formarea modalității de reprezentare a personajelor literare, arta analizei psihologice a omului și reproducerea similară a caracterului uman, principiul estetic fundamental, elaborarea modurilor și formelor de întrupare și dezvăluire a psihologiei omului [10, p.12, 13; 11, p.39-40]. În această ordine de idei, psihologismul artistic este considerat cel mai important mijloc de cunoaștere artistică a omului, obiectivul ei artistico-estetic, o realizare epocală a literaturii. În opinia cercetătorilor, analiza psihologică, ca un indice al dezvoltării artistice a omenirii, s-a format treptat. Deci, psihologismul artistic nu poate fi conceput ca o cerință abstract-normativă, ci reprezintă un fenomen istoric și cere o abordare istorică. Pe parcursul dezvoltării literaturii pot fi observate „fluxuri” și „refluxuri” ale atenției față de psihologismul artistic și doar în sec. al XIX-lea el devine un sistem, atingând apogeul său în literatura rusă [10, 11]. O manifestare specifică a influenței și semnificației acestui tip de psihologism poate fi considerat faptul apariției *varietății psihologice* a romanului, piesei de teatru, detectivului etc. Astăzi atenuarea, refuzul sau dispariția psihologismului din literatura artistică se percepe ca o simplificare, o decădere a ei [14].

Constituirea **psihologismului în teoria literaturii și estetică** se raportează la anii 80-90 ai sec. al XIX-lea și reflectă procesul similar din literatura artistică, precum și *cotitura comună* a sociologiei, filosofiei, lingvisticii etc. spre fenomenul în cauză [2, 6, 18, 23, 28]. Pătrunderea lui în teoria literaturii și estetică a scos în evidență aspectul psihologic al creației și percepției operei artistice, deosebiri dintre gândirea științifică și cea artistică etc. Totodată, infiltrarea psihologismului a scos în relief un câmp destul de vast de probleme care s-au ramificat și formează în etapa actuală un șir de domenii relativ independente de investigație: psihologia artei, psihologia creației, psihologia măiestriei (autorului), psihologia percepției (operei artistice), psihologia reproducerii caracterului uman, care s-au soldat cu rezultate apreciabile și au generat apariția unui număr impunător de opere literare. Prin urmare, putem conchide că răspândirea psihologismului în aceste domenii are o influență benefică, poartă un caracter constant.

Totodată, psihologismul estetic și cel al teoriei literaturii cunoaște unele abateri și extremități. Spre exemplu, creația artistică era concepută ca un proces de sublimare a emoțiilor, sentimentelor și frământărilor autorului în imagini, pe când dezvoltarea istorică a artei, determinarea ei socială trecea pe planul al doilea, având loc subestimarea dinamicii istorice a artei [30]. Odată cu trecerea timpului, exagerarea factorului psihologic în aceste științe se înfruntă, iar temele abordate în baza lui devin direcții autonome sau părți componente și se elaborează în continuare în temeiul altor idei și orientări. Deci, psihologismul a condus la constituirea în estetică și în teoria literaturii a câtorva domenii noi de studiu, care astăzi sunt considerate arsenale imprescriptibile ale lor.

Psihologismul sociologic, în comparație cu celelalte tipuri ale psihologismului, cunoaște o elaborare destul de îndelungată, accelerată și impresionantă [1, 17, 29]. El există mai mult de o sută de ani rămânând și astăzi o direcție investigatoare de perspectivă. Psihologismul sociologic apare ca o tentativă de a depăși criza sociologiei pozitivistice (a lui A.Comte și H.Spenser), a devenit astăzi orientarea dominantă și influentă a gândirii sociologice occidentale. Dezvoltarea lui impresionează prin numărul impunător de nume, scara de cercetări, varietăți de investigații, concepte, direcții, modalități și niveluri de abordare, rezultate direct aplicative în diferite domenii, statut internațional, facultăți de psihosociologie, publicații periodice etc. Totodată, psihologismul sociologic rămâne o formațiune științifică destul de controversată, neunivocă și contradictorie. Începuturile și etapele lui de dezvoltare sunt controversate, starea de lucru a psihologismului sociologic este pluralistă și eclectică. Odată cu rezultatele pozitive, el posedă modele reduționiste, ce au provocat o critică justificată și o atitudine dură față de el. Putem constata și faptul că lipsește o teorie psihosociologică universală și adecvată. El nu posedă o desemnare terminologică unică și definitivă, deoarece sunt folosite un șir de denumiri, precum: școala psihologică din sociologie, psihologismul în sociologie, idei psihologice în sociologie, psiho-

sociologie, curent psihologic în sociologie. Situația în cauză reflectă caracterul complex și neunivoc al elaborării psihologismului sociologic, dar rămâne cert faptul că el constituie un eveniment remarcabil al istoriei gândirii sociale în epoca modernă și contemporană [17, p.190].

Consecințe destul de profunde și pozitive a provocat **psihologismul în știința istorică** [3, 4, 9, 12, 16, 19, 20] unde s-a conștientizat faptul că modelele explicative existente ale istoriei, care reliefa aspectele economice și sociale, reduceau formațiile spirituale la motive materiale și interese sociale sau de clasă, erau insuficiente, deoarece omul ca atare dispărea, se dizolvă în faptele economice și sociale și a devenit firesc și faptul că era necesar de a perfecționa sau remodifica modelul explicativ al istoriei, plasând factorul ei spiritual la locul cuvenit. Procesul conceperii acestor fenomene posedă exemple convingătoare de materializare prin apariția unor noi școli istorice (*Școala de la Annales*, M.Bloch, L.Febvre, J. Le Goff, R.Mandrou), orientări social-psihologice ale studiului istoric (E.Erikson, fondatorul *Institutului de Psihoistorie*, USA, B.Porșnev, istoric sovietic, medievist, *inițiatorul paleopsihologiei*), metodologie și terminologie corespunzătoare (*conceptul de mentalitate*), noi nume celebre (I.Huizinga, H.Wallon).

Diracția în cauză a procesului istoric, analizată ca un fapt izolat, poate fi apreciată ca un fenomen întâmplător. Dar dacă ea este examinată din punctul de vedere al evoluției modelelor explicative ale istoriei, apoi procesul descris mai sus reprezintă o parte componentă, un fenomen legic al lor. Epoca Renașterii și mai ales secolele următoare, XVII și XVIII, accelerează esențial politica și știința ei, care se răsfrânge nemijlocit asupra științei istorice. F.Voltaire, simbolul și spiritul sec. al XVIII-lea, reformează modelul explicativ existent al istoriei cu unul principial nou, istoria regilor, stabilită în antichitate, devine istorie politică. Dar știința socială a sec. XIX-XX progresează și înaintează pe primul plan economia și sociologia. Ele, la rândul lor, conduc la o nouă reformare a modelului explicativ al istoriei, care pune în valoare, în relief deja motivele materiale, interesele sociale și de clasă. Dezvoltarea furtunoasă a psihologiei în sec. al XX-lea contribuie la înfripirea unui model explicativ mai fin, mai aproape de om, care și este exprimat de psihologismul istoric. Bineînțeles, modelul explicativ abia înjghebat este departe de desăvârșire, dar în acest caz rămâne important faptul căutării unor mijloace care a demarat.

Pătrunderea **psihologismului în filosofia occidentală** se manifestă prin apariția unor orientări, obiectul de studiu al cărora devin diverse fenomene spirituale ale omului și societății: faptele conștiinței ca atare (fenomenologia), metoda interpretării fenomenelor culturii spirituale (hermeneutica), subconștientul și inconștientul în om și cultură (freudism și neofreudism), frământările omului cu privire la existența sa în lume (existențialism), asigurarea socială a potențelor creative ale personalității (personalism), logica și limbajul științei (neopozitivism), dezvoltarea cunoașterii științifice (postpozitivism), structura și funcționarea diverselor fenomene spirituale: mit, poveste, gândire primitivă etc. (structuralism).

În contextul dat, este cazul să observăm două tentative similare ale filosofiei marxiste: conceptul lui G.Plehanov și concepția structurii conștiinței sociale a filosofiei sovietice. G.Plehanov tindea să creeze în baza filosofiei marxiste o metodologie pentru studierea fenomenelor spirituale ale societății. Locul central și rolul determinant în această concepție îi revenea termenului „psihologie socială”. Concepția în cauză este puțin cunoscută, deoarece la timpul său ea a fost evaluată de V.Lenin neadecvat, ca *politic greșită*, ce a stopat răspândirea ei.

Concepția filosofiei sovietice despre structura conștiinței sociale reprezintă o tentativă de a elabora o metodologie de studiu a vieții spirituale a societății. Temeiul ideatic al concepției în cauză îl constituie o unire eronată a două noțiuni, ce desemnează titlul doctrinei. Din păcate, eroarea ce ține de îmbinarea acestor noțiuni era împărtășită și de comunitatea academică, ce a asigurat concepției structurii conștiinței sociale o atitudine binevoitoare, o răspândire largă, o critică superficială și fragmentară. Totuși, critica științifică a pus în evidență, a nominalizat majoritatea lipsurilor concepției în cauză și astfel s-a apropiat nemijlocit de dezvoltarea erorii admise. Dar lipsa unei analize sistematice și exhaustive a temeiului ideatic eronat determină și astăzi o reproducere episodică a modului de abordare și a unor teze ale acestei concepții.

Investigațiile psihologice întreprinse în logică au avut o rezonanță negativă, care se menține până astăzi și, concomitent, au provocat o orientare opusă – *antipsihologismul logic* [24, 25]. Cât privește **psihologismul geografic**, apoi el abia se înfripă, ce determină lipsa datelor științifice necesare [11].

Interpretarea psihologică a dreptului are câteva varietăți. Ele au apărut la hotarul sec. XIX-XX–înc. sec. al XX-lea, care interpretau unele probleme teoretice ale lui în mod netraditional și a stârnit un răsunet viu, a provocat și o critică justificată, care a limitat răspândirea acestei modalități de abordare a dreptului.

Una dintre cele mai originale concepții îi aparține lui L.Petragițki (1837-1931), profesor la facultatea de Drept a Universității din Sankt Petersburg [26, 27].

Analiza varietăților psihologismului permite a fixa o situație cognitivă opusă celei expuse în ghidurile enciclopedice, care constă în identificarea psihologismului ca atare doar cu extremități, abateri, exagerări. Prin urmare, dezvoltarea lui cunoaște numeroase fenomene productive și pozitive, care astfel indică vădit depășirea situației consemnate. Deci, evaluarea psihologismului ca totalmente negativ nu mai corespunde realității, evaluarea negativă de cândva poate fi admisă astăzi doar selectiv. Astfel, este evident faptul că este necesară o revizuire a concepției cu privire la rolul și semnificația psihologismului în cultura intelectuală.

Majoritatea varietăților psihologismului posedă o multitudine de efecte pozitive la care nu se va renunța, deoarece ele au devenit părți sau/și particularități imprescriptibile. Spre exemplu, noi varietăți de genuri ale literaturii artistice, noi domenii și modalități de studiu științific și reprezentare artistică, noi școli, orientări în istorie, sociologie, lingvistică. Atenuarea, refuzul sau dispariția factorului psihologic în aceste domenii poate fi percepută ca o simplificare, o decădere a lor. Astfel, restituirea nivelului sau poziției inițiale, *prepsihologice*, de dezvoltare a activităților consemnate este imposibilă. Deci, știința, arta, practica se vor dezvolta în continuare doar în baza și ținând seama de schimbările provocate de psihologism. Prin urmare, psihologismele existente indică realmente *cotitura culturii intelectuale europene care a obținut un caracter ireversibil*. În pofida extremităților și exagerărilor admise, cotitura consemnată nu are o direcție inversă.

Concluzia finală ține de inadmisibilitatea evaluării complet negative a psihologismului ca atare. Semnificația generală a diverselor tipuri de psihologisme analizate constă în răspândirea largă a factorului psihologic în analiza diverselor fenomene intelectuale, contribuind astfel la îmbogățirea și aprofundarea lor. Consecințele lui pentru cultura intelectuală sunt în linii generale profunde, productive și ireversibile. Prin urmare, nu poate fi admisă și/sau considerată corectă situația cognitivă, când evaluarea psihologismului ca atare rămâne totalmente negativă.

Un lucru este cert, apariția curentului psihologic a condus la formarea unui domeniu nou de investigare științifică – *dezvoltarea spirituală a societății*, care va avansa științele socioumanistice la o treaptă nouă de dezvoltare, pe motiv că au fost create premisele necesare.

Referințe:

1. Chelcea S. Un secol de cercetări psihosociologice: 1897-1997. - Iași: Polirom, 2002. - 232 p.
2. Croce B. Psihologismul estetic și alte orientări recente // Croce B. Estetica: Privită ca știință a expresiei și lingvistică generală: în 2 părți, prt. 2: Istorie. - Iași: Ed. Moldova, 1996, p.440-475.
3. Huizinga J. Amurgul evului mediu: Studii despre formele de viață și de gândire din sec. al XIV-lea și al XV-lea în Franța și în Țările de Jos. - București: Ed. Univers, 1970. - 586 p.
4. Nicoară Simona, Nicoară Toader. Mentalități colective și imaginar social: Istoria și noile paradigme ale cunoașterii. - Cluj-Napoca: Ed. Presa Universitară Clujeană, 1996. - 265 p.
5. Psihologism // Dicționar enciclopedic ilustrat. - București: Ed. Cartier, 1999, p.814.
6. Psihologism // Mic dicționar enciclopedic. - București: Ed. Enciclopedică, 2005, p.1145.
7. Psihologismul lingvistic // Graur Al., Wald L. Scurtă istorie a lingvisticii. Ed. a 2-a rev. și adăugită. - București: Ed. Științifică, 1965, p.52-58.
8. Slama-Cazacu T. Psiholingvistica – o știință a comunicării. - București: Ed. ALL Educațional, 1999. - 825 p.
9. Гуревич А.Я. История и психология // Психологический журнал. - 1991. - Т.12. - №4. - С.3-15.
10. Душков В.А. География и психология: Подход к проблемам. - Москва: Мысль, 1987. - 288 с.
11. Иезуитов А.Б. Проблемы психологизма в эстетике и литературе // Проблемы психологизма в советской литературе. - Ленинград: Наука, 1970, с.39-57.
12. История и психология / Под ред. Б.Ф. Поршнева и Л.И. Анцыферовой. - Москва: Наука, 1971. - 384 с.
13. Компанец В.В. Художественный психологизм как проблема исследования // Компанец В. Художественный психологизм в советской литературе: 1920-е годы. - Ленинград: Наука, 1980, с.9-30.
14. Колобаева Л. «Никакой психологии», или фантастика психологии? (О перспективах психологизма в русской литературе нашего века) // Вопросы литературы. - 1999, март-апрель. - С.3-20.
15. Кондрашев Н.А. Психологизм в языкознании // Кондрашев Н.А. История лингвистических учений. - Москва: Просвещение, 1979, с.63-66.
16. Лопухов Б.Р. Духовные факторы в истории // Всеобщая история: Дискуссии, новые подходы. Вып. 1. - Москва: Наука, 1982, с.64-74.
17. Овчаренко В.И., Грицанов А.А. Социологический психологизм: Критический анализ. - Минск: Вышэйшая школа, 1990. - 203 с.

18. Осьмаков Н.В. Психологическое направление в русском литературоведении: Д.Н. Овсяннико-Куликовский. - Москва: Просвещение, 1981. - 160 с.
19. Поршнев Б.Ф. О начале человеческой истории: Проблемы палеопсихологии. - Москва: Мысль, 1974. - 487 с.
20. Поршнев Б.Ф. Социальная психология и история. Изд. 2-ое, доп. и исп. - Москва: Наука, 1979. - 232 с.
21. Психологизм // Ребер Артур. Большой психологический словарь. The penguin. В 2-х т. - Москва: Вече АСТ, 2000, т.2, с.146.
22. Психологизм // Словарь философских терминов. / Под науч. ред. проф. В.Г. Кузнецова. - Москва: ИНФРА-М, 2005, с.458-460.
23. Психологизм в литературе // Литературная энциклопедия терминов и понятий / Российская АН. ИНИОН. Москва: НПК «Интелвак», 2001, с.834-835.
24. Психологизм в логике // Кондаков Н.И. Логический словарь. - Москва: Наука, 1971, с.433.
25. Психологизм в логике // Словарь философских терминов, с.459-460.
26. Психологическая теория права Л.И. Петражицкого //История политических и правовых учений: Учебник / Под общей ред. В.С. Нерсесянца. - Москва: Изд-во НОРМА–ИНФРА, 2000, с.308-312.
27. Психологическая теория права Л.И. Петражицкого //История политических и правовых учений: Учебник / Под ред. О.Э. Лейста. - Москва: Изд-во «Зерцало», 2000, с.607-610.
28. Психологическая школа в литературоведении // Литературная энциклопедия терминов и понятий / Российская АН. ИНИОН. - Москва: НПК «Интелвак», 2001, с.836.
29. Психологическое направление в социологии // Современная западная социология: Словарь. - Москва: Политиздат, 1990, с.279-280.
30. Психологическое направление в языкознании // Лингвистический энциклопедический словарь. - Москва: Советская энциклопедия, 1990, с.405-406.

Prezentat la 24.12.2009